

Vägar ut och vägar in

Hedersrelaterat våld och förtryck och kvinnors etablering i arbetslivet

Rúna í Bajanstovu & Emmie Särnstedt Gramnaes



Förord

Föreliggande text har sin grund i intervjuer med enskilda utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Intervjuerna genomfördes i samband med storstadskartläggningen *Heder och samhälle* i Göteborg, Malmö och Stockholm 2017-2018. *Heder och samhälle* kan läsas i sin helhet här: <http://oru.diva-portal.org/smash/get/diva2:1375562/FULLTEXT01.pdf>

Vi vill framföra ett varmt tack till MUCF som initierat arbetet med denna text och därmed möjliggjort utveckling av aspekter av det hedersrelaterade våldets uttryck och samhällets ansvar som inte framkommer med samma tydlighet i *Heder och samhälle*.

De intervjuer som texten bygger på har dels genomförts av oss själva, dels av Hanna Cinthio som är en av forskarna bakom storstadskartläggningen.

Rúna í Baianstovu & Emmie Särnstedt Gramnaes
Mars 2021

Innehåll

Hedersrelaterat våld och förtryck och kvinnors etablering i arbetslivet	4
Forskning om hederskontext och arbetsliv	4
Vad är hedersnormer?	6
Hedersnormernas föränderlighet	8
Hedersnormer och patriarkala normer i allmänhet	9
Metod och material	10
Hedersnormer, skolgång och utbildning	12
Familjeplikter och kyskhetsnormer villkorar skolgången	12
Att inte få välja utbildning	15
När utbildningen blir lidande på grund av våld	16
Hinder för etablering i arbetslivet	19
Avsaknad av viktiga erfarenheter	20
När våldets följder gör arbete svårt	22
Slutsatser och diskussion	25
Vägar ut och vägar in – inneslutning och mobilitet	26
Hedersnormer, krig, segregation och annan utsatthet	27
Hedersnormers föränderlighet och samhällets ansvar	28
Referenslista	29

Hedersrelaterat våld och förtryck och kvinnors etablering i arbetslivet

Hedersrelaterat våld och förtryck inkluderar ett brett spektrum av psykiska, fysiska, sexuella och materiella begränsningar, kränkningar och våldshandlingar som syftar till att bevara eller återupprätta en familjs eller en släkts anseende i omgivningens ögon. Strikta könsnormer som reglerar människors möjligheter att forma sina liv är en bärande beståndsdel i alla heders-kontexter. Övertygelser om vilken typ av relationer, platser, uppgifter och roller som är lämpliga för flickor, pojkar, kvinnor och män i olika åldrar och samhällspositioner leder till begränsningar av framförallt flickors och kvinnors liv – inte minst deras möjligheter till utbildning och arbete utanför familjen.

Vi inleder med att beskriva forskningsläget om relationen mellan hederskontext och arbetsliv för att sedan förklara det centrala begreppet hedersnormer. Därefter beskriver vi det empiriska material som ligger till grund för vår studie samt hur vi gått tillväga när vi analyserat materialet. Sedan kommer vi till den här studiens huvudärende som är att undersöka vad det empiriska materialet har att säga om hur hedersnormer och utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck påverkar flickors och kvinnors skolgång och utbildning samt hur utsattheten formar, kringskar eller helt och hållet förhindrar kvinnors etablering i arbetslivet. Vi avslutar med en sammanfattning och några fördjupande reflektioner.

Forskning om hederskontext och arbetsliv

Frågor om utsattas skolgång, utbildning, sysselsättning och arbete är frånvarande i nationell och internationell forskning om hedersrelaterat våld och förtryck. Hedersrelaterad utsatthet är i första hand riktad mot våldets

uttryck med fokus på utsatta individers rätt till självbestämmande över kroppen och sexualiteten samt rätten att själv bestämma vem man ska gifta sig med samt på en rad olika förklaringar till våldet.

Forskning om relationen mellan hedersnormer, hedersrelaterat våld och förtryck har sökts i en rad databaser vid Örebro universitets bibliotekstjänst utan resultat. När frågor om skolgång, utbildning, sysselsättning och arbete och inkluderats i studier om hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige har det varit i enkätstudiers frågor till skolelever om deras möjlighet till deltagande i gymnastikundervisning, simning och sex- och samlevnadsundervisning (se t.ex. Norberg och Törnsén 2013) samt deras föräldrars utbildning och arbete (se Ungdomsstyrelsen 2009; Schlytter m.fl. 2009; Baianstovu, Strid m.fl. 2019). Av dessa tre undersökningar framgår att barn och unga som rapporterar hedersrelaterad utsatthet lever i familjer med rötter i traditionella och religiösa världsbilder i delar av Medelhavsområdet, Asien och Afrika och att föräldrarnas formella utbildningsnivå är låg.

I den senaste i raden av enkätundersökningar, *Heder och samhälle* (Baianstovu m.fl. 2019) benämner vi två typer av hedersnormer: våldsnormer och kyskhetsnormer. I studien framkommer att våldsnormer hör samman med fysiskt våld medan kyskhetsnormer mer hör samman med psykiskt våld (även kallat coercive control/negativ social kontroll). Studien visar att barn till mödrar som inte arbetar rapporterar större utsatthet för våld och starkare förväntningar på kyskhets jämfört med barn i samma ålder i familjer utan hedersnormer.

Inte heller inom kvalitativ forskning i Sverige studeras hur utbildning och arbete samvarierar med hedersrelaterat våld och förtryck, utan även här är fokus ställt på våldets varierande uttryck samt en rad förklaringar till detsamma (se t.ex. de los Reyes 2003; Carbin 2010; Björktomta 2012; Sedem 2012; Baianstovu, Strid m.fl. 2019).

Den vetenskapliga kunskapen om hur utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck påverkar kvinnors förutsättningar för etablering i arbetslivet är, som vi har sett, ytterst begränsad. 2017–2018 genomfördes den hittills mest omfattande kartläggningen av hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige; den så kallade Storstadskartläggningen. I den ingår bland annat djupintervjuer med 36 personer som berättar om egna våldserfarenheter, varav 26 är kvinnor som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck. Den analys som följer utgår från deras berättelser. Intervjuerna genomfördes inte med något uttalat arbetslivsfokus, men eftersom de behandlar alla de dimensioner av livet som kan komma att villkoras, kringskäras och ödeläggas av våldet rymmer de värdefull kunskap om skolgång, utbildning och arbete.

Vad är hedersnormer?

Regeringen (2019) och Åklagarmyndigheten (2006) definierar hedersrelaterat våld och förtryck som en särskild våldskontext där normbrott som hotar att äventyra en familjs eller släkts heder bestraffas av dessa. Det innebär att hedersrelaterat våld och förtryck syftar till att upprätthålla en blodsbaserad gemenskap och att våldet och förtrycket utövas av människor som lever i grupper som baseras på släktskap sedan många generationer. Vidare innebär det att en hederskontext är ett släktbaserat sammanhang som också hör samman med ett etniskt kollektiv.

Genom definitionen vet vi också att en hederskontext inte är en religiös grupp eller en diktatorisk, kvinnofientlig stat. Religiösa övertygelser ingår förvisso som regel i hederskontextens normsystem och vi kan iaktta att reglerna ofta formuleras religiöst, men kontexten är varken det religiösa samfundet, t.ex. alla kristna, alla muslimer eller alla judar, eller alla medborgare i den diktatoriska staten. Som omgivning räknas den egna slakten och andra släkter inom den etniska gruppen som man lever i ett ömsesidigt beroende av för ekonomiskt, socialt och rättsligt utbyte och

villkorad välfärd. Det är denna omgivning vi fortsättningsvis kallar hederskontext.

Hederskontextens grundläggande sociala organisation och normer är centrerade kring heder som ordnande norm för hur man bör leva tillsammans och syftar till att säkra gruppmedlemmarnas trygghet och välfärd enligt ett patriarkalt, hierarkiskt och auktoritärt system där ålder, kön och status är den ordnande logiken (Baianstovu 2017). Annorlunda uttryckt, handlar hedersnormerna i grund och botten om att vara man eller kvinna på rätt sätt genom att leva upp till de krav som ställs på män och kvinnor i olika åldrar och samhällspositioner (jfr. Ouis 2009). Vuxna män förväntas axla de tätt sammanlänkade rollerna som samhällets stöttepelare och familjens eller släktens överhuvud genom att försvara, försörja och kontrollera de kvinnor, barn och yngre män som befinner sig under dem i hierarkin, medan kvinnors plikter handlar om att underkasta sig den patriarkala makten i samhället och familjen genom att vara goda döttrar, hustrur och mödrar. Mäns förmåga att förebygga normbrott genom att kontrollera de kvinnor och barn som lyder under deras beskydd betraktas enligt hederskontextens logik som en direkt återspeglning av förmågan att i vidare bemärkelse sörja för den blodsbaserade gemenskapen, såsom att fullfölja politiska och ekonomiska avtal. Det kan innebära att den man vars dotter eller hustru bryter mot hedersnormerna, eller via ryktesspridning anklagas för normbrott, går miste om sina möjligheter till anställning, samarbeten, lån, investeringar och politiska uppdrag, vilket i förlängningen äventyrar familjens och hela gemenskapens väl och ve.

I uppfyllelsen av de genusnormer som föreskriver hur män och kvinnor ska bidra till den blodsbaserade gruppens överlevnad ingår en obligatorisk och förgivettagen heterosexualitet, eller snarare heteronormativitet – det vill säga, ett visst slags heterosexuellt liv (jfr. Rosenberg 2002; Ambjörnsson 2006). Att vara man på rätt sätt innebär att gifta sig med en lämplig kvinna inom gruppen, få barn och axla rollen som familjefader. Att vara kvinna på

rätt sätt kräver på motsvarande vid äktenskap och moderskap. För att lyckas uppfylla dessa krav måste flickor och kvinnor noga slå vakt om sin kyskhet och minska risken för ryktesspridning genom att undvika platser, situationer och relationer som kan äventyra deras värde på äktenskapsmarknaden. Ytterst handlar hederskontextens ojämställda och heteronormativa genusordning om att hålla isär kvinnor och män, tilldela dem olika roller, makt och livsutrymme, för att sedan länka dem samman genom äktenskap som syftar till reproduktion av den blodsbaserade gemenskapens släktlinjer, språk, traditioner och normsystem.

Hedersnormernas föränderlighet

Alla normer, även hedersrelaterade sådana, uppstår och förändras genom våra levnadsvillkor; det är därför de skiljer sig åt mellan olika mänskliga grupper. Hedersnormerna har en specifik ekonomisk grund i samhällen där människor lever under svåra förhållanden, i starkt beroende av den närmaste omgivningen, utan tillgång till demokratiskt organiserad välfärd, omsorg och rättsskipning. Därför omfattar normsystemet ekonomiska, sociala och rättsliga områden (Baianstovu 2017; Baianstovu m.fl. 2019). Annorlunda uttryckt, utgör hederskontexten ett blodsbaserat välfärds-system där endast den som fötts in i gemenskapen och följer normerna får tillgång till de gemensamma resurserna.

Hedersnormernas konstituerande drag – det vill säga det som skapar dem – är inneslutenhet av olika slag. Kontexter där människor hänvisas åt varandra och utsätts för yttre hot i form av krig, förtryck eller förföljelse är en god mylla för hedersnormerna, eftersom sådana omständigheter gör att människor tvingas sluta sig inåt för att säkra sin ekonomiska och kulturella överlevnad. Minoritetskap, statslöshet, geografisk isolering och fattigdom är några faktorer som bidrar till uppkomsten av hederskontexter. En nedslående följd av detta är att hedersnormer inte bara är gamla kvarlevor som människor har med sig när de migrerar till Sverige; de växer också

fram i Sverige till följd av vår tids påtagliga segregation, som innebär ojämlik tillgång till välfärdsstatens resurser och ökat beroende av alternativa gemenskaper. Segregationen i Sverige spelar därmed en betydande roll för hedersnormernas styrka. Den goda sidan av saken är att hedersnormer inte är bestående, utan högst påverkbara av arbetsmarknads- politikens, bostadspolitikens, socialpolitikens, skolpolitikens och utbildningspolitikens medvetenhet om dessa förhållanden. Hedersnormerna försvagas nämligen i takt med att människor deltar i det sociala, politiska, religiösa, kulturella och ekonomiska utbyte som sker i det omgivande samhället. Det vill säga att de försvagas av mobilitet.

Hedersnormer och patriarkala normer i allmänhet

Hedersnormer varierar mellan olika grupper och sammanhang; de kan placeras in på en skala med mycket strikta normer på den ena sidan och normer som glider samman med andra typer av patriarkala normkontexter på den andra. När vi pratar om hedersnormer är det viktigt att komma ihåg att de patriarkala, hierarkiska och auktoritära normer som utmärker hederskontexten inte är exklusiva för denna kontext, utan återfinns i andra våldskontexter, såsom religiösa samfund och diktatoriska stater. Det finns överlappningar mellan mäns våld mot kvinnor och vuxnas våld mot barn och det våld som sker i hederns namn, även om våldets motiv och mekanismer inte är helt och hållet desamma; de förstnämnda våldsförhållandena syftar ju inte till offentlig återupprättelse av våldsanvändarens heder inför en släktskapsbaserad omgivning, utan sker i regel i det fördolda. En lärdom från Storstadskartläggningen är att människor som lever i en hederskontext är särskilt sårbara för våld som förekommer parallellt med det hedersrelaterade våldet och förtrycket. Det gäller exempelvis flickor och kvinnor som utsätts för sexuellt våld utanför äktenskapet, vilket inte sanktioneras inom hederskontexten men kan fortgå under radarn på grund av risken för ryktesspridning. Det gäller också

kvinnor vars makar använder gränslöst våld som inte sanktioneras av den större gemenskapen, men som får fortgå eftersom skilsmässa anses skamligt. Storstadskartläggningen visar otvetydigt att sammanblandningen mellan olika våldskontexter är vanligt förekommande i Sverige idag och att den hindrar hållbart stödjande arbete där rätt stöd ges till utsatta, i rätt tid och med lämplig varaktighet. Det är därför angeläget att hedersbegreppet reserveras för de fall som faktiskt handlar om heder.

Metod och material

Det empiriska underlaget för denna studie inhämtades, som vi tidigare nämnt, i samband med Storstadskartläggningen 2017–2018 (Baianstovu m.fl. 2019). Det har godkänts av Etikprövningsnämnden i Uppsala (Dnr 2017/502). Underlaget består av 26 individuella djupintervjuer med kvinnor som har direkt erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck. Storstadskartläggningens urvalskriterier var: a) myndiga personer, b) personlig erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck, c) stabil livssituation idag och d) blandad erfarenhet av samhällsinsatser. Intervjudeltagarna är mellan 22 och 68 år gamla. De flesta bodde i Malmö, Stockholm eller Göteborg vid intervjutillfället, men några har flyttat ifrån storstäderna för att kunna leva i säkerhet medan andra har flyttat till dem av samma skäl. Några av kvinnorna har flyttat många gånger mellan stora och små städer i hela Sverige. Det betyder att intervjumaterialet ger en relativt bred bild av situationen i landet.

Det material vi har till vårt förfogande är klart begränsat utifrån Storstadskartläggningens avgränsningar och urvalskriterier. Eftersom samtliga intervjudeltagare har tagit del av hjälpinsatser kan vi inte säga något om dem som lever i en hederskontext utan att söka eller erbjudas sådana – för att de inte önskar hjälp, inte känner till att hjälp finns att få eller förhindras från att söka den. I materialet finns dock många deltagare som kommit till Sverige i vuxen ålder och levt i våldsutsatthet i många år

eftersom de inte känt till att våldet inte sanktioneras av storsamhället och att hjälp finns. Flera av dem har kommit genom anknytning till en i förväg känd eller okänd make som misshandlat dem fysiskt, psykiskt, sexuellt och ekonomiskt, hindrat dem från utbildning och arbete samt isolerat dem från allt umgänge med personer i samhället utanför släkten och/eller den etniska gruppen (Baianstovu 2021). Via deras berättelser om den första tiden i Sverige, och via deras kännedom om andra kvinnor som lever i hederskontexter utan kontakter med det omgivande samhället, får vi veta att faktorer såsom analfabetism, bristande språkkunskaper, okunskap om vad det innebär att vara ett myndigt subjekt i egen rätt, hur svensk skilsmäso- och vårdnadslagstiftning fungerar och en allmän ovisshet om kvinnors rättigheter förhindrar många från att ta sig ur våldet. Det gäller i synnerhet då maken redan etablerat sig i Sverige, har full kontroll över familjens ekonomi, talar bättre svenska och gör sig till ensam uttolkare av svensk lagstiftning – i många fall genom hot om att kvinnan kommer att förlora vårdnaden om sina barn, ställas på bar backe och utvisas från landet om hon vill skiljas. Dessa kvinnor omfattas av regeringens tidigare utredningar utan att deras situation påverkats (SOU 2012:45).

Utifrån intervjudeltagarnas berättelser om familjemedlemmar, släktingar och andra kvinnor de känner till kan vi dessutom anta att de flickor och kvinnor som underordnar sig hedersnormerna utsätts för lägre grad av fysiskt och sexuellt våld än de som opponerar sig mot dem, även om det psykiska, materiella och ekonomiska våldet i form av begränsningar är detsamma. Vi har endast kommit i kontakt med kvinnor som utsatts för hot och bestraffningar just därför att de motsatt sig hedersnormerna, vilket lett till att de sökt hjälp och uppfyller studiens urvalskriterier. Vi kan därmed inte säga något om huruvida den mer lydiga flickan i en hederskontext har andra möjligheter till utbildning och arbete än våra intervjudeltagare.

Låt oss också konstatera att det etiska kravet att intervjudeltagarna ska leva i en stabil livssituation utgör en omfattande begränsning eftersom så

naturligtvis inte är fallet för många våldsutsatta. I materialet ingår endast kvinnor som faktiskt lyckats undsätta sig och bygga upp ett någorlunda stabilt liv. Vi kan dock nämna att flera av våra intervjudeltagare berättar om kvinnor de träffat under tiden i skyddade boenden, som inte stannade där utan återvände hem alternativt försvann till okända sammanhang. Dessa kvinnor, som tagit del av hjälpinsatser men sedan gått ett ovisst öde till mötes, har vi inte nått.

Med dessa insikter om hedersnormernas beskaffenhet och intervju-
materialets begränsningar är det dags att gå vidare till analys av våra intervju-
deltagares livsberättelser.

Hedersnormer, skolgång och utbildning

När vi beaktar de 26 livsberättelser som ligger till grund för föreliggande analys blir det tydligt att utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck kan komma att äventyra flickors och kvinnors skolgång och begränsa deras möjligheter till utbildning på en rad olika sätt. Låt oss först presentera de könsbundna begränsningar och kyskhetsnormer som i någon mån drabbar alla flickor och kvinnor som lever i en hederskontext, för att sedan närmare diskutera hur våldsutsatthet, och de turbulenta livssituationer som kan orsakas av den, påverkar möjligheterna till skolgång och utbildning.

Familjeplikter och kyskhetsnormer villkorar skolgången

Patriarkala uppfattningar om vad som ingår i ett gott liv begränsar i någon mån alla flickor och kvinnor som lever i en hederskontext. Både skolgång och högre utbildning kan komma att villkoras i och med att flickor och kvinnor i första hand förväntas uppfylla hedersnormernas könsbundna plikter via sina roller som döttrar, hustrur och mödrar. Svenska rektorer hanterar dagligen sådan problematik (Norberg och Törnsén 2013).

De intervjudeltagare som levt i strikta hederskontexter berättar om en uppväxt där familjeplikter haft självklart företräde framför läsläsning,

återhämtning och fritidsaktiviteter. De har från ung ålder tagit hand om yngre syskon och haft omfattande ansvar för hushållssysslor. En ung kvinna berättar om en uppväxt som är typisk för våra intervjudeltagare:

Jag var ju så begränsad att jag inte kunde veta hur livet funkade, mer än att jag vet hur man sköter ett hem, hur man sköter barn och samtidigt pluggar. Jag hade sådant vuxenansvar (SI6).

Hon uppfattade det länge som självklart att hon skulle klara av att sköta hushållet och sina yngre syskon samtidigt som hon gick i högstadiet. En annan ung kvinna berättar om de krav hon levde med i olika åldrar:

När jag blev åtta nio år fick jag ta hand om mycket i hushållet. Jag fick inte, jag hade ju inga fritidsaktiviteter själv utan jag skulle utvecklas till en bra hemmafru och det var det som var nummer ett på listan. Och efter skolan skulle jag vara hemma tidigt, jag skulle städa och så småningom, när min bror och hans fru fick barn, så var det jag som fick ta hand om dem. Då var jag 13 år gammal, eller 12 år gammal, och även det ansvaret låg på mig. Så jag blev väldigt kontrollerad på alla olika sätt i min utveckling. Och sen när jag blev femton, sexton och började på gymnasiet så såg jag liksom, det påverkade mig jättemycket i och med att jag såg hur andra elever hade det. De hade fritidsaktiviteter, det var en jättestor skillnad på livsförhållanden. (GI21)

De hårda krav som deltagarna berättar om syftar till att lära flickor de praktiska färdigheter som enligt hedersnormerna ingår i kvinnors familjeplikter – allt för att utvecklas till en bra hemmafru, som den ena av de ovan citerade intervjudeltagarna uttrycker det. En betydelsefull funktion bakom kraven är att från tidig ålder kringskära flickors livsutrymme så att de lär sig att kontroll, begränsningar och uppoffringar är självklara delar av en kysk kvinnoroll och att deras egen vilja är oviktig, eller till och med skadlig, för deras egen och familjens välgång.

Begränsningarna syftar också till att förebygga normbrott eller påstådda normbrott – det vill säga, ryktesspridning. Flickor och unga kvinnor som

befinner sig hemma och ägnar sig åt kvinnligt kodade sysslor betraktas nämligen som kyska, medan flickor och unga kvinnor som ägnar sig åt ett eget liv utanför familjen i form av relationer, fritidsintressen eller studier som inte har någon självklar plats i det framtida familjeliv som omgivningen föreställer sig för deras del är potentiella måltavlor för ryktesspridning. Skolgången, som ju innebär en mängd möjligheter till kontakt med personer utanför släkten och den egna gruppen, exempelvis genom transport till och från skolan, oövervakade sociala situationer under skoldagen och exponering för ett normsystem som kan gå på tvärs med hederskontextens, blir därför riskabel i sig ur ett hedersperspektiv. På så vis utgör skolan en arena där flickors och unga kvinnors kyskhet, och i förlängningen familjens goda anseende, kan komma att äventyras.

Vissa undervisningsmoment, exempelvis lektionstillfällen där kropp, sexualitet och relationer diskuteras, samt idrottslektioner, friluftsdagar, skolresor eller grupparbeten där flickor och pojkar umgås oövervakade, utgör ett särskilt hot mot den könsbundna avskildhet som är förutsättningen för ett dygdigt och kyskt leverne enligt hederns normsystem, och anses därför vara särskilt riskabla. En kvinna i trettioårsåldern, som gått i svensk skola sedan första klass, exemplifierar detta när hon berättar om hur hennes deltagande i undervisningen begränsades:

När vi skulle ha sex och samlevnadsundervisning så fick jag inte vara där med klassen, utan då fick en lärare ta mig åt sidan. Då tänkte jag "den här undervisningen är för dem, den gäller inte mig". Liksom, den här relationen mellan man och kvinna, eller sex överhuvudtaget, vad det var. Tills jag var 20 trodde jag att jag skulle bli gravid om jag blir kysst av en kille. (MI1)

Sammantaget visar intervjumaterialet att betungande och tidskrävande familjeplikter kan ta tid och ork från flickors och kvinnors skolgång och utbildning. Hederskulturens kyskhetsnormer gör att skolgången betraktas som en riskfaktor i sig inom vissa, strikta hederskontexter. Samtidigt ser vi

en variation bland våra intervjudeltagare, beroende på deras familjers samhällsposition, inställning i hedersfrågan och hur väl familjen som helhet etablerat sig på den svenska arbetsmarknaden; det vill säga, i vilket mån familjelivet präglas av inneslutning, alternativt mobilitet och normförändring. Vi återkommer till det längre fram.

Att inte få välja utbildning

Flera av intervjudeltagarna har tillåtits att gå vidare till utbildning efter grundskola och gymnasium, men bara på vissa villkor. De berättar om hur familjemedlemmar har begränsat deras val av gymnasieprogram och högre utbildning utifrån föreställningar om vilka utbildningar och yrken som är lämpliga för kvinnor och vilka färdigheter familjen kan ha nytta av i Sverige eller i ursprungslandet om de skulle tvingas flytta tillbaka. En intervjudeltagare i trettioårsåldern berättar att hon, när hon kom till Sverige som femtonåring, gärna ville utbilda sig till ekonom, vilket familjen förbjöd eftersom det ansågs fel av henne att överhuvudtaget vilja fatta egna livsbeslut:

Jag har stor familj som bor i Sverige, speciellt på min pappas sida. Vissa har utvecklat sig och vissa tror att "det här är fel och det här är fel". De tror typ om man ska välja något utanför familjs beslut "det är fel", typ att gifta sig, vänner, till och med utbildning. De har varit emot att jag ska utbilda mig som ekonom, alltså något inom ekonomi, för de tror att det är värdelös grej. (GI9)

Den ovan citerade kvinna som tidigare berättade om hur hon togs åt sidan under sex och samlevnadsundervisningen har liknande erfarenheter. Hon fick inte välja gymnasieprogram på grund av pappans föreställningar om att vissa av de yrken som programmen kunde leda vidare till utgjorde ett hot mot hennes kyskhet:

Jag ville gå hotell och restaurang. Så sa jag det till pappa och då bara "Nej, men det här är ingenting bra!" för att vissa yrken har ett visst rykte om sig: "Ja vadå,

ska du vara en servitör och folk, gästerna, kan tafsa på dig och du kan inte göra någonting?" [...] Så nej, det var inget alternativ, och inte estetiska programmet heller för "Vadå, ska du vara som en strippa eller prostituerad som går och säljer dig själv på det sättet på en scen för andra människor?". De vet bäst och de vill dig bäst och det är ingen annan som älskar dig eller bryr sig om dig som dina föräldrar. Det är så de är upplärda. Kärlek är att man är hård för att inte någonting illa ska hända ens barn. Jag fick gå det programmet som pappa ansåg var bäst, liksom, och som var bra också för familjeföretaget, att jag skulle lära mig mer om det. (MI1)

I citaten framkommer dels att det är otänkbart för flickor och kvinnor att fatta självständiga livsbeslut, dels att de beslut som fattas ska bidra till ett anständigt leverne. Hederskontextens åldershierarkier gör gällande att den som levt längst också vet mest. Föräldrar har därför ansvar för att barnen får ett gott liv, vilket kräver att de skyddar sina döttrar från att exponeras för risker som fördärvar deras möjligheter att gifta sig och som i förlängningen äventyrar deras syskons status som äktenskapspartners och föräldrarnas värdighet. I de fall utbildning betraktas som en tillgång för kvinnors del finns ofta en föreställning om att de ska utbilda sig till något som gynnar familjens status eller ekonomiska situation, ofta i familjedrivna företag.

Intervjudeltagarnas livsberättelser visar tydligt att just brott mot familjens föreställningar om hur flickor i puberteten bör leva för att trygga sin status på äktenskapsmarknaden, sitt framtida liv och familjens anseende leder till ökade frihetsbegränsningar. Det hedersmotiverade våld som vi diskuterar nedan uppstår i regel när flickor och unga kvinnor inte finner sig i dessa begränsningar utan själva vill fatta beslut om sitt liv och sin framtid.

När utbildningen blir lidande på grund av våld

Vi har hittills uppehållit oss vid sådant som i någon mån drabbar alla som lever i en hederskontext: könsbundna krav och begränsningar som villkorar

skolgången och kringmärkt valfriheten. Men i intervjumaterialet ryms också ett antal berättelser om hur våldsutsattheten i sig och dess följder i form av placering i skyddat boende, skyddad identitet, och andra turbulenta livssituationer har försvårat – och i vissa fall helt och hållet förhindrat – intervjudeltagarnas skolgång och utbildning.

En av deltagarna, som utstått mycket grovt våld, berättar om tiden efter uppbrottet från familjen och de småsyskon hon haft ett slags föräldraroll gentemot:

Det jobbigaste var ju med mina småsyskon som man saknade. Man saknade ju sina kompisar och det var liksom att jag fick lämna hela min identitet där, det som jag hade då och liksom flytta – och nytt namn och nya regler och allt nytt och gömd. Alltid vara på sin vakt. Så det var ju det här liksom att alltid vara på sin vakt. Tills idag är man alltid på sin vakt. Byta namn flera gånger, byta skola flera gånger. Alltså, jag har gått i fyra olika gymnasieskolor. Jag har flyttat och bytt namn hur många gånger som helst och ändå är de aldrig nöjda. (SI6)

Kvinnan beskriver de ständiga uppbrotten, den allvarliga hotbilden från familjen, främst från en äldre bror och modern, och det stora antalet familjehemsplaceringar och skolor som mycket påfrestande. Det faktum att hon dessutom tvingats byta namn vid varje flytt bidrar till en stark känsla av att sakna identitet; hon vet inte vem hon är, säger hon. Trots turbulensen lyckas kvinnan, som när intervjun äger rum är i tjugooårsåldern, arbeta extra vid sidan av studierna och spara ihop till en egen lägenhet, något hon är mycket stolt över. Hon fullföljer till sist omvårdnadsprogrammet och arbetar nu inom hälso- och sjukvården.

En annan intervjudeltagare i tjugooårsåldern läser vid tidpunkten för intervjun upp sina gymnasiebetyg på folkhögskola. Hon berättar om en relativt harmonisk uppväxt i en högutbildad familj. Hennes egen skolgång och framtida utbildning uppmuntrades, särskilt av fadern, som såg framför sig att hon kunde bli en tillgång i familjeföretaget. Hon var mycket

studiemotiverad, presterade väl i skolan och planerade att utbilda sig till jurist. Intervjudeltagaren var sedan barnsben medveten om att det fanns ramar hon som flicka förväntades hålla sig inom, men det var först i tonåren, efter det att familjen fick reda på att hon hade en pojkvän, som hon utsattes för fysiskt våld och hot om oskuldskontroll och tvångs gifte. Efter ett dramatiskt händelseförlopp, under vilket hon hotades till livet med pistol, placerades hon först på kvinnojour och spenderade sedan resten av tonårstiden i olika typer av skyddat boende. På grund av de traumatiska erfarenheterna och de turbulenta år som följde blev gymnasiestudierna lidande: de avbröts under en period, hon bytte skola i all hast och orkade inte återuppta studierna med samma nit som tidigare. Enligt intervjudeltagaren själv berodde det delvis på att hon varken fick stöd från skolan eller socialtjänsten:

Det blev så konstigt med skolan. Jag gick på en jättebra skola som hade väldigt bra rykte och när dom visste om allt det här så sa jag att jag ville byta skola. Det var inget så här: "Men varför, är du säker? Vi kan ge dig extrahjälp!" Jag hade lite högre frånvaro när allt det här hände, så jag vet inte om det var därför, men jag hade fortfarande bra betyg, alltså. Så jag kände inget stöd från skolan och jag kände inte heller att socialtjänsten var så engagerad i min skolgång. Och visst, sedan efter blev jag ju över 18, då har man ju själv ansvar. Men jag kände inte att socialtjänsten brydde sig så mycket om min skola faktiskt. (GI20)

En intervjudeltagare som nu är i 40-årsåldern saknar fortfarande fullständiga gymnasiebetyg på grund av omfattande våldsutsatthet under barn- och ungdomsåren. Hon låstes in i hemmet i långa perioder mellan 15 och 18 års ålder och levde i närmast total isolering. När socialtjänsten kontaktade familjen på grund av skolfrånvaron uppgav de att kvinnan bodde i deras före detta hemland. Så småningom fick hon hjälp av sin syster och kunde fly, placerades på kvinnojour och flyttade sedan runt mellan

olika städer på grund av hotbilden från familj och släkt i Sverige samt det före detta hemlandet. Hon berättar om ständigt avbrutna studier, ett kringflackade liv på olika bostadsorter och farhågor om att aldrig lyckas med gymnasiebehörigheten, eftersom hon inte vet hur hon ska försörja sig om hon säger upp sig från jobbet som personlig assistent för att studera:

Jag började många gånger skolan men jag avbryter hela tiden för jag är tvungen att åka eller flytta från stad till den andra. [...] Jag fick aldrig avsluta skolan. Jag kan inte säga att jag älskar mitt jobb för det är lite sådant här krävande jobb och jag måste, ja, det behövs att någon ska ha väldigt sådant här tålmod och så, och jag har det, jag har tålmod och så, men jag tänker inte fortsätta i sådant här jobb hela mitt liv. Det är det, jag måste nog börja från början och studera och läsa och jag vet inte heller om jag kan göra det. (MI3)

Intervjudeltagaren berättar att varken hennes mamma eller pappa har arbetat under familjens dryga tjugo år i Sverige. Också hennes syskon har haft svårt att klara studierna och etablera sig på arbetsmarknaden, vilket gör familjesituationen till ett typexempel på hur den inneslutenhet som utgör en så god mylla för hedersnormer kan skapas och upprätthållas efter migrationen till Sverige. Många av våra intervjudeltagare berättar om lågutbildade föräldrar och syskon som antingen står helt utanför arbetsmarknaden eller driver familjeföretag där kontakterna med majoritetssamhället och andra grupper är begränsade. Samma inneslutenhet framkommer i berättelserna om familjer med högutbildade föräldrar som inte kommit in på arbetsmarknaden efter migrationen och som lever socialt inneslutna liv där de mest betydelsefulla kontakterna är släktingar i Sverige, det före detta hemlandet eller i diaspora i andra länder.

Hinder för etablering i arbetslivet

Vi ska nu gå vidare och undersöka hur utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck kan komma att påverka förutsättningarna för etablering i arbetslivet, för att sedan återkomma till betydelsen av familjens och släktens

bakgrund och livssituation. Vi börjar med att diskutera hur kontroll, isolering och andra begränsningar kan leda till att unga kvinnor går miste om den så viktiga arbetslivserfarenheten tidigt i livet, liksom andra erfarenheter som är centrala för deras framtida etablering i arbetslivet. Sedan diskuterar vi hur våldsutsatthetens följder på kort och lång sikt kan begränsa möjligheten till deltagande i arbetslivet.

Avsaknad av viktiga erfarenheter

Hederskulturens kyskhetsnormer och könsbundna begränsningar är ytterst betydelsefulla för unga kvinnors möjligheter att arbeta vid sidan av studier. Även om studier är den huvudsakliga sysselsättningen för barn och ungdomar under 18 års ålder kan extrajobb vara en viktig källa till erfarenhet, kontakter, kunskap om arbetsmarknaden och inspiration inför framtida studie- och yrkesval. Många av de intervjudeltagare som levt i hederskontexter präglade av stark inneslutenhet har inte arbetat under ungdomstiden och saknar därmed den typ av erfarenheter och kontakter som kan främja senare etablering i arbetslivet. En intervjudeltagare berättar att hon gärna ville arbeta och tjäna egna fickpengar under gymnasietiden, men inte tilläts göra det därför att hennes pappa ansåg det riskabelt:

Men det var lite skevt för jag behövde extrapengar så jag ville jobba lite extra men jag fick inte göra det. [...] Sådant som typ yngre kan göra, typ på café, servera eller typ telefonförsäljare, men jag fick inte det. Min pappa oroade sig väldigt mycket: "Men tänk om du behöver komma hem sent och tänk om du får möta killar!" Det var lite sådana kommentarer. Jag tror att pappa var nog väldigt rädd. (S18)

De intervjudeltagare som inte tillåtits arbeta har i regel också berövats möjligheten till andra erfarenheter som är betydelsefulla för ett gradvist vuxenblivande med större och större självständighet. Det kan handla om att hantera ett bankkonto och bankkort, fatta egna beslut om inköp, spara pengar och planera sin ekonomi, planera, betala och genomföra kortare

resor med buss eller tåg, lära sig fördela tiden mellan studier, återhämtning, fritidsaktiviteter och arbete – för att nämna några exempel. Avsaknaden av sådana färdigheter tenderar att bli särskilt svår för dem tvingats fly från familjen för att plötsligt leva ett självständigt liv. Detta gäller i synnerhet då det nya livet också kräver navigering i socialförsäkringssystemet, kontakter med rättsväsendet, hälso- och sjukvården och skyddad identitet – något som ju kan vara snårigt för vem som helst. En intervjudeltagare som flydde från familjen i tonåren beskriver samhället som en djungel där hon ständigt kämpar för att överleva:

Jag hade småjobb med försäljning, telefonförsäljning och sådant men det håller ju inte. Och jag fattade ingenting om det här med Soc och det, för när jag lämnade hemmet, jag var så mentalt okunnig på grund av hur jag hade levt. Jag hade ingen koll om systemet, ingen koll på försäkring, ingenting om någonting. Jag kom ut i en djungel, jag hade ingen aning om livet överhuvudtaget och jag kom som ett barn som bara slängs ut i djungeln. Det är överlevnad, sen vilket sätt du överlever på, det blir liksom, alltså, djungelns lag. Du får anpassa dig på något sätt för att du inte ska bli hemlös. Du försöker överleva på något sätt.
(MI1)

Deltagaren, som nu har passerat trettio, kom till Sverige i sjuårsåldern och lyckades bra i skolan till och med mellanstadiet. Därefter gick studierna sämre på grund av omfattande våldsutsatthet, traumatisering och psykisk ohälsa. Hon klarar sig nu nått och jämnt genom att växla mellan sporadiska, okvalificerade extraknäck och försörjningsstöd.

Den intervjudeltagare i 40-årsåldern som ännu inte uppnått gymnasiebehörighet återger ett samtal om barnuppfostran som hon nyligen hade med sin svåger. Hon poängterar att hon lider av att inte ha arbetat som ung:

Jag sa till honom: "För det första, bo med dina döttrar, uppmuntra dem så att de ska gå till skolan och bli klart, få bra betyg, lär dem köra bil, lär dem att gå

och skaffa sig sommarjobb så att de kan komma in i samhället och stå på sina fötter!” För jag lider av det nu eftersom jag aldrig har jobbat i mitt liv. (MI3)

Deltagaren fångar här på ett kärnfullt sätt att tidiga erfarenheter av att söka och få jobb kan utgöra viktiga grundförutsättningar för fullt deltagande både på arbetsmarknaden och i samhället i vuxen ålder. Vi har sett att avsaknad av dessa viktiga erfarenheter kan bero på våldsutsatthet, men sannolikt också på att familjen heller inte haft dem. Många av intervjudeltagarnas familjer har, under hela eller delar av livet, levt i markant inneslutenhet till följd av krig, förtryck, migration, segregation och andra hinder i etableringsprocessen. Kombinationen av sådana faktorer och hedersnormernas påbud om kyskheter ger mycket svåra konsekvenser för den uppväxande generationen av flickor och unga kvinnor som vi har mött.

När våldets följder gör arbete svårt

De 26 kvinnor vars livsberättelser vi utgår från är, som vi tidigare nämnt, mellan 22 och 68 år gamla. Vissa av dem har levt med sina familjer i Sverige sedan barnsben medan andra kommit senare i livet. Låt oss bekanta oss närmare med två unga kvinnor som anlänt i de sena tonåren, och därmed levt relativt kort tid i Sverige, för att se hur våldsutsatthetens följder på kort och lång sikt kan villkora deltagande i arbetslivet.

Den första av kvinnorna använder pseudonymen Fadime för att demonstrera att alla hedersfall inte slutar med offrets död. Hon själv har trots allt överlevt och byggt upp ett självständigt liv, till skillnad från Fadime Sahindal som mördades, förklarar hon. När intervjun äger rum är hon 31 år gammal. Hon kom till Sverige som sjuttonåring, tillsammans med sin mamma, pappa och ett antal syskon. Familjen har rötter i en delvis statslös minoritetsgrupp och har levt i väpnade konfliktsituationer i decennier. Mamman saknar utbildning, men pappan är relativt högutbildad och har tidigare varit mycket samhällsengagerad för

minoritetsgruppens frihetskamp. Ingen av föräldrarna har arbetat under tiden i Sverige.

Fadime beskriver en kringskuren uppväxt med starka hedernormer i familjens ursprungsland i Mellanöstern. Pappan misshandlade henne och systrarna vid minsta normbrott och de tilläts sällan gå ut. Efter migrationen till Sverige blev situationen värre, delvis på grund av pappans arbetslöshet och en utdragen väntan på uppehållstillstånd. Fadime gick i skolan ytterst sporadiskt under det första året. Vid 18 års ålder ingick hon ett arrangerat äktenskap med en bekant till familjen i syfte att undkomma faderns våld, men maken var än mer våldsam. Under deras sexåriga äktenskap isolerades Fadime i hemmet och utsattes för psykiskt, fysiskt och sexuellt våld som hon själv kopplar samman med makens psykiska ohälsa. Efter det att maken låst in Fadime i ett rum utan mat och vatten i två dygn fruktade hon för sitt liv och flydde hals över huvud. En väninna hjälpte henne att få kontakt med polis och socialtjänst, varpå hon placerades i skyddat boende och fick skyddad identitet. Efter flykten spred maken rykten om att Fadime varit otrogen, vilket ledde till att hennes familj hotade henne till livet och gjorde ett antal försök att hitta henne för att utdela en bestraffning som skulle kunna återupprätta deras anseende. Hon lever alltjämt med en allvarlig hotbild från både maken och familjen.

Sedan några år tillbaka lever Fadime med en man hon gift sig med av kärlek och deras två barn; ett liv som hon beskriver som lyckligt. Under dessa år har hon studerat svenska på SFI, gått några kurser i ekonomi och engagerat sig i en förening, men hon har ännu inte etablerat sig på arbetsmarknaden och har inga direkta planer på att göra det. Det beror till stora delar på psykisk och fysisk ohälsa kopplad till våldsutsattheten. Hon lider av posttraumatisk stress som orsakar sömnproblem, ångestattacker, flashbacks och ständig oro för att familjen ska hitta henne och skada hennes barn. Under de år då hon levt isolerad, först i familjen och sedan under

äktenskapet, har hennes diabetes förblivit obehandlad, vilket gör att hon nu har allvarliga problem med synen och fötterna.

Fadimes berättelse är ett typexempel på hur utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck kan göra etablering i arbetslivet svår eller omöjlig. Under de första sju åren i Sverige levde hon i isolering och lärde sig varken tala svenska eller orientera sig i samhället. Först efter flykten från familjen och maken, när hon levt i Sverige i över tio år, hade hon möjlighet att studera svenska och ekonomi på gymnasienivå. Men det är våldets långsiktiga följder i termer av svår ohälsa som utgör det största hindret för hennes inträde på arbetsmarknaden.

Låt oss nu göra en något kortare sammanfattning av intervjun med en 28-årig deltagare som vi kallar Sara. Vi har tidigare nämnt henne i samband med diskussionen om skyddad identitet och diskontinuerlig skolgång. Även Saras familj har rötter i en statslös minoritetsgrupp och hon levde ett fattigt, marginaliserat liv i familjens före detta hemland. Sara gick sex år i skolan men fick sedan arbeta och bidra till familjens försörjning. Hon berättar om en svår barndom med en alkoholiserad pappa som misshandlade mamman och syskonen. När hon fyllt 17 beslutade familjen, i samråd med en präst i den religiösa gemenskapen, att Sara skulle giftas bort med en man i Sverige. När hon vägrade misshandlades hon svårt och gav till sist med sig. Efter ingånget äktenskap och flytten till Sverige isolerades hon av makens familj, där livet blev än mer kringskuret och våldsamt. Sara, som tidigare hade arbetat och haft viss rörelsefrihet, fick nu varken gå ut på egen hand eller skaffa sig en utbildning, vilket hon gärna ville. Maken utsatte henne för psykiskt, fysiskt och sexuellt våld och tillvaron blev allt mer klaustrofobisk. När Sara till sist krävde skilsmässa hotade en av hennes bröder henne med pistol. Vid det laget hade hennes mamma, två av bröderna och ytterligare några familjemedlemmar migrerat till Sverige. Precis som i Fadimes fall är det ursprungsfamiljen som utgör det största hotet efter skilsmässan; enligt hederskulturens logik är det i

första hand deras anseende som står på spel när dottern de gift bort bryter det sociala, och i vissa fall ekonomiska, kontrakt som äktenskapet utgör.

Saras situation har likheter med Fadimes. Det är först efter en dramatisk flykt och en turbulent tid i skyddat boende som språkinläring och skolgång överhuvudtaget möjliggörs. Efter skilsmässan har Sara läst in gymnasiebehörighet och vidareutbildar sig nu till barnskötare. Inte heller hon har arbetat i Sverige, men i Saras fall är det först och främst hotet från familjen och den före detta maken som ställer till det. Trots skyddade personuppgifter har de vid flera tillfällen hittat henne, vilket tvingar henne till ett kringflackande, otryggt liv i olika städer. Hon konstaterar att det är svårt att skaffa och behålla ett jobb om man måste flytta hela tiden.

Fadimes och Saras berättelser är två av många exempel på hur våldets kort- och långsiktiga följder kan försvåra etablering i arbetslivet. På kort sikt kan isolering, traumatisering och en turbulent livssituation förhindra studier och arbete. På lång sikt kan såväl turbulens som hälsoproblem kvarstå – eller förvärras. En lärdom från Storstadskartläggningen är att kvinnor som har utsatts för våld tidigare i livet sällan får tillräcklig vård för våldets långsiktiga följder. Många av våra intervjudeltagare lever med obehandlad PTSD, depression och annan psykisk och fysisk ohälsa som försämrar deras möjligheter att arbeta. Dessutom kan den allvarliga hotbilden i vissa hedersfall, där ett antal personer inom och utanför landets gränser aktivt söker efter den våldsutsatta, orsaka ständiga uppbrott från studier och arbete. Till detta kommer svårnavigerad byråkrati samt praktiska restriktioner kring den skyddade identiteten. Kombinationen av dessa följder kan göra det svårt att skapa kontinuitet i livet och arbetslivet.

Slutsatser och diskussion

Låt oss nu göra en kort sammanfattning och sedan fördjupa några teman vi nämnt tidigare i kapitlet. Vi har analyserat 26 livsberättelser från kvinnor

som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck med fokus på hur våldsutsattheten påverkar deras möjligheter till etablering i arbetslivet.

För det första har vi sett att hederskontextens könsbundna plikter och kyskhetsnormer begränsar flickors och kvinnors möjlighet till utbildning. Vissa av intervjudeltagarna har tillåtits studera på familjens villkor medan andra har hindrats helt och hållet. Många har haft svårt att fullfölja sina studier på grund av turbulens och ohälsa till följd av våldet.

För det andra ser vi att utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck kan ge följder som på kort och lång sikt gör det svårt att etablera sig i arbetslivet och samhället i stort. De intervjudeltagare som levt i strikta hederskontexter saknar i regel arbetslivserfarenhet under tonårstiden, liksom andra erfarenheter som är centrala för etablering i arbetslivet. Vissa av de kvinnor som anlänt till Sverige i vuxen ålder befinner sig långt från arbetsmarknaden på grund av att de har förhindrats lära sig svenska och ha kontakt med samhället utanför hederskontexten. Många av våra intervjudeltagare har levt och lever alltjämt i svåra omständigheter i och med en allvarlig hotbild, skyddad identitet, ständiga uppbrott och kvarvarande psykisk och fysisk ohälsa, vilket försämrar deras möjligheter att arbeta.

Vägar ut och vägar in – inneslutning och mobilitet

En del av dessa omständigheter är förstås gemensamma för många våldsutsatta, oavsett om de utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck eller andra former av våld. Men vi kan också se variationer som är specifikt kopplade till hederskontextens grad av inneslutning och mobilitet. Ett tydligt framträdande mönster är att de intervjudeltagare vars föräldrar, eller andra närstående, har lyckats etablera sig på den svenska arbetsmarknaden så småningom själva utbildar sig och arbetar, om än med svårigheter och fördröjning. Huruvida föräldrarna etablerar sig och arbetar i Sverige verkar ha större betydelse än föräldrarnas utbildningsnivå och karriär i det före detta hemlandet. Det beror på att de föräldrar som arbetar

i Sverige tar större del av det svenska samhället, och därmed lever i en högre grad av mobilitet och normförändring än de föräldrar som inte arbetar, utan har mycket få kontakter med majoritetssamhället och lever i markant inneslutenhet där hedersnormerna förblir starka eller förstärks efter migrationen. När föräldrar och andra familjemedlemmar arbetar ökar kontakten med det omgivande samhället samtidigt som det sociala och ekonomiska beroendet av hederskontexten minskar, vilket leder till att hedersnormerna kan utmanas och försvagas. Sådan mobilitet leder till normförändring som förbättrar flickors och kvinnors möjlighet till utbildning och arbete utanför hederskontexten.

Hedersnormer, krig, segregation och annan utsatthet

Ett annat mönster i materialet är att de intervjudeltagare som vuxit upp under etniskt och religiöst minoritetsskap, krig och förföljelse, låg utbildningsnivå och fattigdom får sämre förutsättningar för studier och arbete. Sådana omständigheter tvingar människor att sluta sig inåt för att säkra sin överlevnad och är en mylla för strikta hedersnormer som ju är tätt sammanlänkade med familjens försörjning. I familjer där den huvudsakliga försörjningen vilar på transnationella relationer, arbete i familjeföretag och bortgifte av döttrar inom hederskontexten betraktas den obligatoriska skolgången i Sverige som ett nödvändigt ont eftersom den äventyrar döttrarnas kyskhet. Detsamma gäller kvinnors arbete utanför familjen. Men så ser det inte ut inom alla hederskontexter. I välbärgade familjer med hög status kan flickors skolprestationer istället betraktas som ett mått på deras kyskhet; familjens anseende gynnas om döttrarna presterar oklanderligt i skolan och inom livets alla områden, eftersom det signalerar ett slags uppbyggnadens skötsamhet som passar in i bilden av den lyckade familjen. Hederskontextens heteronormativa genusordning handlar ju, som vi sett, om att vara man eller kvinna på rätt sätt beroende på ålder och samhällsposition. Flickor och kvinnor i högstatusfamiljer kan därför i vissa

fall åtnjuta en relativ, villkorad frihet som bygger på att deras studier och arbete gynnar familjen.

Hedersnormers föränderlighet och samhällets ansvar

Ett tredje och sista mönster som vi vill peka på har att göra med hedersnormernas föränderlighet. Flera av intervjudeltagarna berättar om konflikter inom hederskontexten - ibland föräldrarna emellan, andra gånger mellan föräldrarna och bröder som misshandlar sina systrar på eget bevåg, och åter andra mellan föräldrarna och den större släktgemenskapen. Några av konflikterna uppstår då unga män inskräper strikta hedersnormer som deras föräldrar inte känner igen i nya, grannskapsbaserade gemenskaper som uppstår till följd av segregation, diskriminering, ojämlik tillgång till välfärd och andra omständigheter som bidrar till inneslutning. Här ser vi hur socioekonomiska klyftor blir en grogrund för förstärkta hedersnormer. Andra konflikter uppstår då en person eller en familj anammar progressiva värderingar som går på tvärs med hedersnormerna. För att så ska ske behövs tillgång till tankegodis som utmanar hederskontexten, men framförallt möjlighet till försörjning, välfärd och sociala sammanhang som gör det möjligt att skapa ett meningsfullt liv utanför den.

Hedersnormer är alltså inte fixa och färdiga en gång för alla; de förstärks eller försvagas beroende på människors levnadsvillkor, vars yttersta strukturella nivå kan sammanfattas som grader av inneslutenhet och mobilitet.

Utbildning och arbete utanför hederskontextens snäva krets av familj och släkt kan erbjuda våldsutsatta kvinnor en väg till ett liv i trygghet och frihet.

Referenslista

- Ambjörnsson, Fanny (2006): *Vad är queer?* Stockholm: Natur och kultur.
- Baianstovu, Rúna í (2021/kommande): Migration och kvinnors utsatthet för våld i nära relationer, i Moser Hällén, L. (red) *Intersektionella perspektiv på våld i nära relationer*. Stockholm: Liber.
- Baianstovu, Rúna í, Strid, Sofia, Cinthio, Hanna, Särnstedt Gramnaes, Emmie, Enelo, Jan-Magnus. (2019): *Heder och samhälle. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar*. Örebro: Örebro universitetet. Social Work Studies.
- Baianstovu, Rúna í (2017): *Heder. Hedersrelaterat våld och förtryck och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Björktomta, Siv-Britt (2012): *Om patriarkat, motstånd och uppbrott. Tjejers rörelse i sociala rum*. Doktorsavhandling, Göteborgs universitet. Malmö: Förlaget Egalité.
- Carbin, M. (2010): *Mellan tystnad och tal. Flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Friberg, J. H. & Björnset, M 2019. *Migrasjon, foreldreskap og social kontroll*, Fafo rapport 2019:01
<https://www.fafo.no/images/pub/2019/20698.pdf>
- Hong, T. (2014): Discourses on Honour-Related Violence in Finnish Policy Documents. *NORA: Nordic journal of women's studies*, 2014-10-02, Vol.22 (4), p.314-329
- Keskinen, S. (2011): Troublesome Differences-Dealing with Gendered Violence, Ethnicity, and 'Race' in the Finnish Welfare State. *Journal of*

Scandinavian studies in criminology and crime prevention, 2011-12-01, Vol.12 (2), p.153-172

Keskinen, S. (2012): Limits to Speech? The Racialised Politics of Gendered Violence in Denmark and Finland. *Journal of intercultural studies*, 2012-06-01, Vol.33 (3), p.261-27

Lidman, S. and Hong, T. (2018): "Collective violence" and honour in Finland: a survey for professionals. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 2018-10-08, Vol.10 (4), p.261-271.

Norberg, K.; Törnsén, M. (2013): In the name of honor: Swedish school leaders' experiences of honor-related dilemmas. *Journal of Educational Administration*; Armidale Vol. 51, Iss. 6, (2013): 855-867.

DOI:10.1108/JEA-08-2012-0090 <https://search-proquest-com.db.ub.oru.se/docview/1434167687?pq-origsite=primo>

Ouis, Pernilla (2009): Honourable Traditions? Honour Violence, Early Marriage and Sexual Abuse of Teenage Girls in Lebanon, the Occupied Palestinian Territories and Yemen. *The International Journal of Children's Rights* 17(3):445-474.

Regeringen (2019): *Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet*. Regeringens proposition 2019/20:131. Online: <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2020/03/prop.-201920131/> 2021-02-03.

Reyes, Paulina de los (2003): *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Integrationsverkets skriftserie IV.

Rosenberg, Tiina (2002): *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.

Schlytter, Astrid & Högdin, Sara & Ghadimi, Mariet & Backlund, Åsa & Rexvid, Devin (2009): *Oskuld och heder: en undersökning av flickor och pojkar*

som lever under hedersrelaterad kontroll i Stockholms stad - omfattning och karaktär. Stockholms stad och Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete. Rapport 2009, del II.

Sedem, Mina (2012): *Rädsla för förlust av liv och heder.* Doktorsavhandling i Psykologi, Stockholms universitet.

SOU 2012:45. *Kvinnor och barn i rättens gränsland.* Stockholm: Socialdepartementet.

Ungdomsstyrelsen (2009): *Gift mot sin vilja.* Ungdomsstyrelsens skrifter 2009:5.

Åklagarmyndigheten (2006): *Hedersrelaterat våld. Handbok.* Utvecklingscentrum, Göteborg.